

Шишлюк Є.Г.

аспірант,

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

**ХАРАКТЕРНІ РИСИ РОМІВ.
ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОГРАФІЧНОГО
ЗАБАРВЛЕННЯ ЦИГАНСЬКОЇ ЗОВНІШНОСТІ
В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ**

Виходячи з базисної установки, заснованої на розмежуванні «спільнота – суспільство», можемо дійти наступних висновків: розділення «спільнота – суспільство» у циган завжди слід аналізувати в єдності, вірніше в цілісності, що розглядається з двох різних ракурсів. Це уточнення особливо важливе тому, що дуже часто в наукових дослідженнях переважає одна з двох форм підходів, а іншому, звісно, приділяється набагато менше уваги. Так, наприклад, в класичних дослідженнях присвячених ромам, основним об'єктом являються роми як спільнота. Суспільство, у даному контексті, сприймається в кращому разі лише як суспільний контекст, в якому вони живуть. Іншу крайність представляє безліч сучасних соціологічних досліджень ромів Східної Європи, в яких на передній план висуваються соціальні параметри циган як єдиного цілого і ігнорується внутрішня гетерогенність спільноти, її етно-соціальна структура та етнокультурні характеристики.

Не підлягає сумнівам той факт, що роми не являються гомогенною соціально-культурною цілісністю, а представляють собою внутрішньо-диференційовану, ієрархічно-структуровану спільноту. На основі цих характеристик, в процесі зіставлення і протиставлення по відношенню до інших створюється групова ідентичність, яка, безсумнівно, є основною та суттєвою ознакою існування даної групи. Виходячи з «циганської групи» як базисної одиниці, можна розкрити різні ієрархічні рівні існування циганської спільноти з відповідними ідентичностями, котрі в 1480-х рр. зображує Дібольд Шиллінг старший в «Жанровій хроніці» під назвою: «Перший приїзд циган за межі Берна» й описаний як – «охрещені язичники».

Історичні приклади доводять, що при зміні державних кордонів частини однієї групи опиняються на територіях двох різних держав, навіть коли немає особливих перепон для закордонного спілкування,

достатньо одного покоління, для того щоб єдність групи зникла, а на її місці сформувались дві окремі групи.

Розглянуті процеси розвитку ідентичності у циган мають своє давнє історичне коріння й сучасне уособлення. Й це коріння, здається, невіддільне часу, якщо визначена жіноча фігура, розміщена у фрагменті римської мозаїки елліністичного періоду III ст. до н.е., знайденої в Зевгмі на південному сході Туреччини та збереженої в Музеї археології Газіантепа, вже більше двох тисячоліть являє собою красу ромської раси й характеризується до сьогодні, притаманними тільки циганам особливими рисами.

Якщо порівняти ситуацію в Османській імперії і Австро-Угорській імперії, то видно, що різні умови і типи державної політики по відношенню до ромів можуть привести до схожих результатів. Загальна громадська позиція і відсутність цілеспрямованої державної політики по відношенню до циган в умовах Османської імперії дала можливість більшій частині їхньої спільноти піти шляхом добровільної асиміляції з господарюючим мусульманством, що в підсумку вплинуло на зміну ідентичності значної частини циган. Хоч європейці спочатку не сприймали ромів як людей, котрі мають деякі мусульманські звички. Єгипетський навіяний шарм грав свою роль й дивуючись такій вже близькій екзотиці, європейці намагалися відобразити свої відчуття нового навіть в гобеленах. Йшов 1505 р., а роми вже удостоїлися вишитої тріумфальної процесії з жирафами зі своєю участю, який зберігається в Фонді Рікардо ду Еспіріту Санту Сільва, в Лісабоні. Гобелен демонструє помпезні сцени ромського минулого османського пишного життя з екзотичними деталями. У феєричній східній обстановці, підкресленій гранатовим деревом та деякими будівлями з цибулеподібними дахами, зліва направо караван урочисто просувається до далекого міста. Жінки в циганському вбранні з їх смугастими ошатними халатами, тюрбанами, підв'язаними під підборіддям і з масивними прикрасами, гуляють або катаються на жирафах і слонах зі своїми немовлятами, які зручно розташувались на м'яких подушках. Ромські жінки їдуть з ложками в руках, якими вони черпають їжу з великої миски, яку їм спеціально підносять, плутаючись між невгамовними карликами, що розважають все дійство. Процесію проводжають темношкірі бородаті чоловіки з грубими та неотесаними обличчями.

Прагнення долучитися до турецьких меншин не перервалося у ромів, й навіть розширилося і розвивалося серед більшості циган-мусульман в умовах нових етно-національних держав на Балканах до ХХ ст.

Теодор Валеріо у 1869 р., зображає на своїй гравюрі циганських жінок, що просять милостиню. Художник із надзвичайним смаком представляє звичайний ромський день, коли ромські жінки просять милостиню в селах Трансільванії. Дві жінки, одна молода, в надзвичайно смугастому вбранні, а інша старша, з монетами навколо чола та палицею в руці і мадярською люлькою в роті та дитиною на плечах, коли напевне, його брат, цілком оголений, чіпляючись за мамчине вже й так пошарпане вбрання, стукає у двері будинку, простягнувши руку в жебрацтві. Це зображення цілком влучно демонструє Австро-Угорські масштабні заходи спрямовані на форсовану насильницьку суспільну інтеграцію, з метою повного знищення циган як окремої спільності і їх асиміляції серед місцевого населення. Остаточні результати цієї політики ясно видніються й до нині в багатьох районах Угорщини, Словаччини, в Закарпатті, Румунії та в інших регіонах колишньої Австро-Угорської імперії, починаючи з кінця ХVІІІ ст. Більшість ромів цих регіонів з вибором угорської ідентичності, частково або повністю втратили свою етнічну культуру, в результаті не змогли адаптуватися в нових соціокультурних реаліях і потрапили в стан соціальної деградації.

Інший шлях розвитку процесів етнічної ідентичності у циган з'являється в умовах нових етно-національних держав в Східній Європі, що виникли в ХІХ–ХХ ст., та під час Першої Світової війни, коли вислані з Франції та не прийняті Швейцарією, роми отаборились на прикордонній лінії, не маючи можливості просунутися вперед або повернутися назад. Через місяць влада Швейцарії та Франції за взаємною згодою вирішила перевезти їх через кордон Ельзасу. Тут цигани знову були відкинуті німецькими жандармами і були змушені розміщуватися в прикордонній зоні між Німеччиною, Францією та Бельгією, поки не було вирішено спалити їхні речі та розігнати табір, з газетною славою разом, де майстерні карикатуристи підкидали хмизу в вогонь «всєбічної прихильності» соціуму до циганського діла. У цих умовах, нових для циган, не тільки зароджується свідомість приналежності відповідній нації, але у багатьох ця ідентичність поступово накладається на стару циганську етнічну ідентичність й в деяких випадках заміщає її остаточно.

Причини розвитку цих процесів різноманітні, але їх остаточний результат аналогічний – змішання двох рівнів етнічної ідентичності та заміна етнічної ідентичності етно-національної спільноти. Ці процеси зародилися досить давно і протікають нерівномірно в різних державах Східної Європи. У порівняльному аспекті найбільші частини циган охоплені цими процесами знаходяться в Південно-Східній Європі (Румунії, Туреччині, Греції), порівняно менше – в державах пострадянського простору.

В антропологічному відношенні цигани так само близькі до індійських племен, як і в лінгвістичному. Для європейців циган є кращим представником змішаного індуса, що утворює народну масу. Науковці вивчили близько 60 циганських і індуських черепів, знайшовши між ними разючу подібність. Особливо черепи циган нагадують черепи індусів зі змішаною кров'ю дравідів, індусів нижчих каст, з їх смаглявою шкірою, з прямим і злегка похилим чолом.

Європейця найбільше вражає темний колір обличчя ромів, що коливається між кольором шоколаду, злегка підсмаженої кави і старого пергаменту. Антропологічні дослідження циган найбільш чистого типу, поряд з іншими даними з інших місць, приводять до наступного висновку: незмішані цигани характеризуються високим зростом (1,72–1,73 м), темним кольором шкіри, важко піддаються навіть змішуванню, темним кучерявим волоссям, довгим і тонким, прямим або орлиним носом, швидким поглядом та подовженим обличчям. Талановито продемонстровані ромські принади у Марселя Дюф, особливо вражає «Циганський хлопець з гітарою», 1950 р., його риси, дещо пом'якшені та ближчі до більш змішаного типу, проте безсумнівно наближаються до основного, чистого типу. В Угорщині й Трансильванії цигани, хоча і середнього зросту (1,66–1,67 м), але все ж вище мадярів, слов'ян, румунів і німців, серед яких живуть, й ще більше відрізняються від навколишнього населення.

Проблеми етнічної самоідентифікації постійно привертають увагу дослідників, хоча б тому, що за цим показником у більшості країн визначається етнічний склад населення. З внутрішньо-етнічної точки зору ідентичність ґрунтується на комплексі культурних ознак, за якими члени певної спільноти відрізняють себе від інших, тоді як зовнішні уявлення про спільноту мають тенденцію до генералізації та стереотипних категорій. Зазначене повною мірою стосується циган різних регіонів їх перебування, для яких господарська, культурно-мовна, тим більше, кровна

спорідненість далеко не завжди відіграють етно-диференціюючу роль. Етно-культурні спільноти ідентифікуються передусім своїми назвами, при чому самоназви не рідко відрізняються від тих які побутують в науковій літературі або серед інших етнічних спільнот.

Пошуки і намагання конструювання нової, нециганської ідентичності спостерігається і серед інших циганських спільнот на Балканах, наприклад у турецькомовній спільноті і так званій Мілліет або у албаномовних ашкалі в Косово. Далі всіх зайшли процеси в цьому напрямку серед так званих Балканських єгиптян в Македонії, Албанії та Косово, які вже вважаються оточуючими місцевими циганами. Роми вже не тільки активно конструюють власну історію, але навіть отримали офіційне визнання міжнародних сил як окрема спільнота в Косово.

В центральній Сербії ще з XIV ст. в церкві монастиря Студениця ми знаходимо величну сцену Різдва Диви Марії з багатим іконографічним ансамблем. На тлі складної міської архітектури, у центрі фрески зображена свята Анна, що сидить на ліжку, їй допомагають дві служниці. Навколо неї процесія жінок з оголеними головами та з сукнями без рукавів або з короткими рукавами, як і належить слугам, які приносять їжу та подарунки у великих тацях, тоді як одна з них догоджає матері та дитяти. Праворуч з'являються святий Йоаким зі слугою, що поруч з Марією. Лежачи в колиці, вона загорнута у мафоріон, в особливу тканину, яка зображена на багатьох іконах, вона покриває голову та плечі Марії у зрілому віці. Внизу ліворуч – сцена ванної кімнати, з акушеркою, що присіла додолу з Марією на руках. Ромську дівчину чітко відрізняє від усіх інших темний колір шкіри, східне обличчя та великий головний східний убір, який не одне століття роми змінювали на практичні хустки. Але завдяки особливостям ромської культури, ми можемо їх відрізнити на зразку іконографії Саломеї в Різдві Ісуса XIV ст. в монастирі Високі Дечани, в Косово.

Такі давні відносини, й навіть мистецтво, що демонструє ромську взаємодію зі світом, протягом, майже тисячоліття, конструюють етнічні ідентичності та є однією з основних причин, чому ніхто не в змозі підрахувати скільки ромів проживає в Східній Європі, але ще тяжче сказати скільки їх проживає в Західній Європі, де в більшості країн заборонено збирати будь-які статистичні дані про населення за етнічною ознакою. У всякому разі до цих пір результати численних переписів населення Східної Європи, включаючи диференціацію за етнічною ознакою, ніколи адекватно не відображали чисельність тих, кого

відповідне суспільство вважає циганами і невідповідність в цифрах може бути дуже значною.

Як і будь-який інший народ, роми на початкових етапах свого формування становили єдину етнічну спільноту, яка згодом внаслідок процесів міграції розпалася на окремі групи відповідно до певних природних, соціальних, культурних та інших умов, однак, роми зберегли свою ідентичність. При цьому, попри несприятливі обставини, зокрема, постійне перебування в іноетнічному, не рідко ворожому середовищі, вони зберегли високорозвинене почуття власної національної гідності. Цьому не суперечать наведені приклади відмови ними від своїх традиційних етнонімів, мови, релігії. Навпаки, дослідники відзначають, що поряд з удаваними, зовнішніми ознаками для них набагато ближчими і зрозумілишими були давні етно-генетичні риси. В окремих їх діях відчувалася певна кон'юнктурна спрямованість.

Список використаних джерел:

1. Cejador y Frauca Julio, *La verdadera poetry castellana, floresta de la antigua lírica popular*, Madrid, 1921.
2. Conisbee Philip, *An introduction to the life and Art of Georges de La Tour*, in Conisbee Philip (ed.), *Georges de La Tour and his World*, London, 1997.
3. Cuzin Jean-Pierre, *La diseuse de bonne aventure de Caravage*, Paris 1977.
4. Feigenbaum Gail, *Gamblers, Cheats and Fortune-Tellers* p. 149-181 Conisbee Philip (edited by), *Georges de La Tour and his World*, London, 1997.
5. Griffin Christopher, *Nomads Under the Westway: Irish Travelers, Gypsies and Other Traders in West London*, London, 2008.
6. Hudson Guglielmo, *The Gypsies in Spain (from the travels of the Borrow)*, Milan, 1878.
7. Leland, Charles G., *Gypsy Sorcery & cartomancy*, 1891.